

ARAP EDEBİYATI ÜZERİNDEN TÜRK TARİHİNE BİR BAKIŞ

POLAT, İbrahim Ethem
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Türk-Arap ilişkileri çok eski ve köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Talas Savaşı ile başlayan birliktelik hızlı bir yakınlaşma kaydetmiş, ardından Türkler halifeliğin en güvendiği askerler konumuna yükselmişlerdir. Türkler için bugünkü Bağdat'ın 70 km kuzeyinde bulunan Samarra şehrinin kurulmasıyla Orta Doğu coğrafyasında geniş çaplı Türk yerleşimi başlamıştır. Arap coğrafyasında ilk Türk Devleti olan Tolunoğulları Devleti'nin Mısır'da kurulmasının ardından Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişi ile bin yıla yakın bir süreçte Türk-Arap kader birliği oluşturulmuştur.

Türk tarihinin en önemli evrelerinden birini teşkil eden Haçlı Seferleri esnasında bölgede bulunan Türk Devletleri İslam dünyasına yönelik Hıristiyan dünyasının saldırılarına karşı en büyük mücadeleleri vermişlerdir. Türk Devletlerinin Haçlı Seferlerine karşı başarılarının Arap edebiyatına büyük tesirleri olmuştur. Arap tarihçilerinin yanı sıra dönem edebiyatçıları da gerek nesir gerek nazım tarzı eserlerinde bu başarılarla çokça yer vermişlerdir. Şairlerin divanlarında bu savaflara karşı mücadele veren Türk sultanları kaleme alınan çeşitli methiyelerle övülmüşlerdir. Bu övgülere zıt olarak Haçlılarla işbirliği içerisinde olan yerel emirler de en ağır eleştirilerle hiciv şiirlerinde yerilmiştir. Bu dönemde Türk algısı en bariz ve açık bir şekilde edebiyat metinlerinden okunmaktadır. Âdeta dönemin medyasını temsil eden edebiyatçıların kaleme aldıkları bu edebi metinler çok önemli bir görevi de yerine getirmişlerdir. Hem meclislerde ve halk sohbetlerinde okunarak haber akışı sağlanmış hem de genel düşünce ve kamuoyunun oluşmasında en önemli etken olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Türk imajı, Haçlı Seferleri, Türk-İslam Tarihi, Ortadoğu.

ABSTRACT

A View for Turkish History from the Arab Literature

Turco-Arab relations are based on a long-established history. The contacts which started by the *Battle of Talas* led to an accelerated convergence and Turks became the most accredited soldiers of the *Caliphate*.

Throughout the Crusades Era, one of the most important parts of Turkish history, Turkish states combatted against Western states' attacks on the Islamic world. The Arab Literature was deeply influenced by the triumphs of Middle Eastern Turkish States on the Crusaders. Men of letters of the time as well as Arab historians largely mentioned these triumphs in their verses and proses. Turkish Sultans who combatted against the Crusaders, became the subject of odes in the Divans of poets, whereas the local Emirs who accomplishing the Crusaders were intensively satirized. The Turkish Image at that time could clearly be seen in the literary texts. The works by men of letters of the time who were rather like today's mass media were read in friendly communities and public meetings, and became the most important factor in providing the intercommunications and forming a communal sense and a *vox populi*.

Key Words: Arab Literature, Turkish image, Crusades, Turco-Islam history, Middle-East.

Arap edebiyat metinleri, Arap dünyasının Türkler hakkında ürettikleri imajı ve Türk varlığını algılamalarında kollektif bilinçaltını besleyen tarihi arka planı oluşturmaktadır. Nazım ve nesir olarak ortaya konulan edebî malzemenin tarih ilmi açısından sunduğu en büyük katkı, kendi tarihimizi başka bir milletin bakışından ve kaleminden de okuyarak çok yönlü anlama olanağı sunmasıdır.

Yazılı kaynakların ışığında elde edilen bilgilere göre, Türklerle Araplar arasında uzaktaki millet kavramından sonraki ilk tanışıklık savaş yoluyla olmuştur. Türk Arap tanışıklığı Sasanîler üzerinden 570 yılına dayandırılmaktadır. Türkler hakkında yazılan ilk Arap şiirlerinde hayranlıkla karışık korku ifadeleri vardır. Evs b. Hacer (ö. 620 civarı), ve A'sâ el-Ekber'in (ö. 629) mısraları bu kanaati güçlendirecek örneklerle doludur. Nitekim Evs b. Hacer bir şiirinde bu korkuyu şu şekilde ifade eder:

نَكَبْتَهَا مَاءَهُمْ لَمَا رَأَيْتَهُمْ صُهِبَ السَّبَالُ بِأَيْدِيهِمْ بَيَّازِيرُ

Kınalı bıyıklı, eli sopalı düşmanları (Türkleri) görünce devemi sularından beri çektim.

Hız. Ömer zamanında 642 senesinde cereyan eden Nihâvend Savaşı ve ardından cereyan eden Arap ilerleyişine karşı Türk direnci, Arapların zihninde Türk imajının karşı konulamaz, savaştı bir millet olarak iyice yerleşmesine neden olmuştur.

Talas Savaşı (751) ile başlayan yakınlaşmanın ardından, Türklerin askerî bir unsur olarak Ortadoğu'da varlıkları Emevîler'in ilk dönemlerine kadar ulaşmaktadır. Askerî aristokrasiyi oluşturmaları ve nüfuz kazanmaları ilk Abbasî halifelerinden el-Mansûr zamanında başlayarak ilerleyen dönemlerde zirveye uzanmıştır. Abbasî halifesi el-Memûn zamanında (813-833) hilafet

ordusunun Türkleştirilmesinin temelleri atılmıştır. Ardılı Mu'tasım zamanında (833-842) Tarihte belki de ilk defa bir ordu kent olan Türkler için Samarra şehri kurulmuştur. Bin yılın başında Tuğrul Beyin gelişiyle Türkler Ortadoğu coğrafyasında kurtarıcı bir unsur olarak karşılanmış ve bu durum Birinci Dünya Harbinin sonuna kadar devam etmiştir. (Kitapçı, 1987; VIII.)

Türkler hakkında ilk kanaatlerin oluştuğu Arapça edebî eser, Cahiz'in (ö. 869) Fezâilî'l-Etrâk adlı eseridir. Türklerin bir kurtarıcı olarak görüldüğü Abbâsî dönemine kadar Türkler, bu metinlerin ışığında Arap düşüncesinde saygı ile korku arasında bir imaj oluşturmuştur. Câhiz'in Arap söyleminden topladığı ifadelerle göre, Türk olağanüstü mahir, çok iyi ata binen, çok iyi ok, kılıç ve kement kullanan bir millettir. Savaşta yenilmesi imkânsız, neredeyse öldürülmesi de mümkün olmayan mitolojik bir unsur gibidir.

Abbâsî Halifesi Harun Reşit tarafından Azerbaycan ve Ermenistan Valisi olarak atanan Yezîd b. Mezyâd eş-Şeybânî; "Türk eli kolu bağlı olarak bir kuyuya atılsa mutlaka bir çaresini bulup kurtulur." sözleriyle bu bakışı ifade eder. (Câhiz, 1988; 64-75)

Edebî metinlerin ortaya koyduğu imaja göre Türk kelimesi ile savaş ve savaşçı kavramı neredeyse eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Nitekim, ilk övgü şiirini kaleme alan İbn Rûmî (ö. 896) bir şiirinde Türklerin savaşçı bir millet olduğu şu dizelerinde ifade etmiştir.

تخال عيوننا فيه تحار	إذا ثبتوا فسد من حديد
على الأعداء تصرفها استعار	وإن برزوا فخير إن تلظى
إذا برزوا وأنفسهم كبار	ملوك الأرض أعينهم صغار

Direnirlerse demirden bir set olurlar;

Gözlerimiz o sedde bir dönüp baksa hayretler içerisinde kalır.

Bir ortaya çıkarlarsa, düşman üzerine yalaz saçan ve onları geri püskürten alev olurlar.

Gözleri küçük, dünya hükümdarlarıdır; savaşta bir göründüler mi, şahsiyet abideleri kesilirler. (Fazlıoğlu, 2006; 70.)

İbrahim b. Osman b. Muhammed Ebu İshak el-Gazzî (ö. 1129) Haçlı Seferleri'ne karşı koyan orduların temelini oluşturan Türk askerlerinin barışta oldukça mülayim ve sıcakkanlı insanlar olup savaş meydanlarında bir anda değişerek savaşçı bir unsura dönüşümünü şu şiiri ile dile getirmektedir:

قَوْمٌ إِذَا قُوتُوا كَانُوا مَلَائِكَةً
حَسَنًا وَإِنْ قُوتُوا كَانُوا عَفَّارِيَةً

Öyle bir kavim ki, kendileriyle karşılaştığı zaman, güzel melekler gibidirler. Onlarla savaşmaya kalkarsan ifrit kesilirler. (İbn Esîr, 1995; X, 238)

Türkler için Arap edebiyat metinlerinde oluşan ikinci ve kalıcı imaj ise, Türklerin ve bölgede kurulan Türk devletlerinin ortaya koyduğu başarılar sonucu kurtarıcı, koruyucu ve adil Türk imajıdır. Arap edebiyatçı ve tarihçilerinin ortak kanısı, Ortadoğu’da Türklerin hâkim unsur olmaları ile İslam dini doğduğu topraklara geri çekilmekten kurtulmuş, Araplar parçalanıp yok olma tehdidinden korunmuşlardır. İslam coğrafyasında kurdukları yönetimlerle iktidarı ele alan Türk Devletleri, bu başarıyı gerek iç tehdit olan Şii’liğe, gerekse dışarıdan gelen Haçlı ve Moğol saldırılarına karşı durup, tüm yıkıcı ve istila hareketlerini başarıyla savarak gerçekleştirmişlerdir. Bu durum, tarihi bir bilginin dışında Arap edebiyatında da ifadesini bulmuş, halkların kanaat ve yargılarını dile getiren edebiyatçılar, Türklerin bu başarılarını açık bir şekilde eserlerinde ifade etmişlerdir.

Arap tarihçisi Hasan İbrahim Hasan: *“İslam’ın gücünün yeniden toparlanması ve siyasî birliğinin tekrar sağlanması şerefi Selçuklulara aittir. Onların İslam tarihinde özel bir yeri vardır.”* ifadeleriyle bu gerçeği dile getirir. (Fazlıoğlu, 2006; 70.)

Türlere övgü olarak yazılan en fazla şiirler Türk tarihinin önemli bir evresini teşkil eden Haçlı Seferleri dönemine aittir. Özellikle Haçlı saldırılarına karşı koyan sultanlar ve emirler, onların idaresi altında mücadelelere katılan askerler bu övgülerde yer almaktadır. O dönemde, halkın nazarında ortaya çıkacak olan kahramanları önce edebiyatçılar şiirlerinde yaratmaktaydı. Bu şiirleri dinleyenler, Frenklere karşı başarılar kaydeden başta sultan ve emirleri örnek alarak, onlara büyük destek vermekte, böylece toplumsal direncin artması sağlanmaktaydı. (Sellâm, 1959; 47-48.)

Haçlı Seferleri döneminde en büyük mücadeleyi veren Türk sultanlarını sadece dönemin saygın şairleri değil, Arap tarihçilerinin de şiirler nazmederek övdüğü görülmektedir. Bunlar arasında el-Azimi, İbn Kalanisi ve İbn Esîr en önde gelen Arap tarihçileridir.

1119 yılında Mardin Artuklu Emiri İlgazi, Haleb’e hâkim olduktan sonra Haleb’i sürekli tehdit eden Antakya Haçlı Prensi Roger de Salerno’ya karşı Tell-ifrîn’de yapılan çarpışmada onları büyük bir bozguna uğratmıştır. Bu savaşta Prens Roger de öldürülmüştür. (İbn Esîr, 1995; X, 186) Abbasî Halifesi el-Mustansır Billâh, İlgazi’ye bu başarısı sebebiyle bir tebrikname ile hil’at göndermiş ve Necmeddîn (Dinin Yıldızı) unvanı vermiştir. Halebli tarihçi el-Azimî, eserinde bu zafer dolayısıyla *“Ben, Frenklerin karşısındaki Necmüddin’i bir kaside yazarak övdüm.”* dediği şu şiiri nazmetmiştir:

بِتَارَاتِنَا مِنْهُمْ عَلَيْهَا فَرَانِدُ
بِحَيْثُ أَحَاطَتْهُمْ لَدَيْكَ الْمَصَائِدُ

أَلَا أَبْلِغُ طَعْمَةَ الشَّرْكَ أَنَّكَ أَخَذُ
وَأَنْهُمْ لَمْ يَنْجُ مِنْهُمْ مَخْبِرُ

Şirk koşan azgın adamlara, onlardan intikamımızı tek tek alacağımızı bildir!

Senin tarafından tuzaklarla sarıldıklarından dolayı onlardan bir haberci bile kurtulamadı. (el-Azîmî, 1988; 34.)

Kaynakların verdiği el-Azîmî'ye ait bir diğer şiirde de Türk sultanı İlgazî şu sözlerle övülür.

وَعَلَيْكَ بَعْدَ الْخَالِقِ التَّغْوِيلُ
وَبَكِي لَفَقْدِ رَجَالِهِ الْإِنجِيلُ

قُلْ مَا تَشَاءُ فَقَوْلِكَ الْمَقْبُولُ
وَسَتَبَشِّرَ الْقُرْآنُ حِينَ نَصْرَتَهُ

Her ne dilerse söyle makbuldür sözün

Allah'tan sonra sensin tek güvencimiz.

Yardımla yücelttiğin Kur'an sevinç

Adamlarının kaybindan İncil göz yaş içinde (İbn Esîr, 1995; IX, 186)

İslam tarihçisi İbn Esîr'in İmadeddin Zengî'nin 1144 yılında Urfa'yı fethi dolayısıyla övgü şiiri kaleme alması, Şamlı tarihçi İbn Kalânîsî'nin Zengî için bir mersiye nazmetmesi bu duruma birer örnek teşkil etmektedir.

Haçlı Seferleri döneminde yaşamış ve Haçlılar ile Müslümanlar arasındaki en büyük savaşlara tanıklık etmiş olan Akka doğumlu İbn Kayserânî (ö. 1153) kendisinde derin izler bırakan bu savaşları ve onun başarılı Türk sultan ve emirlerini pek çok kasidesinde övmüştür. Gençliğinde Dımaşk'ta yaşayan şair, 1129 yılında Dımaşk Hakimi Tacu'l-Mulûk Börî b. Tuğtekin (ö. 1132) Frenkleri büyük bir hezimete uğrattığında onu şu beyitleriyle över;

نَبَتَ الْعِبَادَ فَأَنَّتَ الْجِلَّ وَالْحَرَمُ
مَعَاقِدَ الْحَزْمِ فِي أَوْسَاطِهَا الْحَزْمُ
كَالْئِيلِ يَلْتَهُمُ الدُّنْيَا لَهُ ظَلْمُ

فُذِنَتَ الْجِيَادَ وَحَصَّ نَتَ الْبِلَادِ وَأَمَّ
وَجِيَّتَ بِالْخَيْلِ مِنْ أَقْصَى مُرَابِطِهَا
حَتَّى إِذَا مَا أَحَاطَ الْمُشْرِكُونَ بِنَا

Atlarınla en uzak yerden çıkıp geldin

Ülkeyi ve insanları güvende kıldın,

Kesin azminle onları esir ettin

Karanlığıyla dünyayı yutan gece gibi

Müşrikler kuşattığında, bizi aydınlığa çıkardın (Ebû Şâme, 1998; I/I, 141-142)

Yukarıdaki beyitler, Arapların Türkleri bir kurtarıcı olarak gördüklerini, düşmanlarından intikamlarını alan ve İslam'ın ve Müslümanların savunucusu olarak kabullendiklerini açıkça ifade etmektedir.

Haçlı Seferlerine karşı ilk kapsamlı mücadeleyi başlatan Büyük Selçuklu İmparatorluğuna tâbi Musul Atabeyleri veya Zengîler hanedanının kurucusu

İmadeddin Zengîdir. İmadeddin Zengî, 1127 yılında bölge yönetimini ele aldığında Haçlılar, Suriye’de bütün Akdeniz sahilini ve limanları kendi denetimleri altına almışlardı. (Alptekin, 1985; 131)

İbn Esîr, Zengîden önceki durumu şu sözlerle özetleyerek onun başarılarına dikkatleri çekmek istemiştir;

“Zengî, idareyi ele aldığında, Frenklerin ele geçirdiği yerler çok genişlemiş, askerlerinin sayısı artmış, güçlü konuma geçmişlerdi. Tarihte görülmemiş bir aşağılanma ile karşı karşıya kalan Müslümanlar onların zulüm ve eziyetlerine karşı koyamayacak kadar güçsüzdüler...Rakka ve Harran’ın halkı yaşadıkları zilletten dolayı ölümü arzular olmuşlardı.”

Türk sultanı Zengî, Frenklere karşı verdiği mücadeleler sonucu Müslümanların moralini yükseltmiş, İslam dünyasına ait bir kahraman olarak algılanmıştır. Zengî, sadece savaş başarıları ile değil, yönetimi altındaki halklara adil davranışı sebebiyle de ayrı bir sevgi kazanmıştır. Onun bu meziyetlerini Doğu’da ve Batı’da herkes kabul etmiştir. Nitekim, Brockelmann, bu yönüyle onu, “vazifeşinas ve mükemmel bir yönetici” olarak tarif etmiştir. (Brockelmann, 1992; 183)

İmadeddin Zengî’nin 1144 yılında Haçlıların elinden Urfa’yı geri alarak Urfa Haçlı Kontluğuna son vermesi üzerine Şam’ın önde gelen şairi İbn Münîr hemen bir mehdiye yazmıştır. Dilden dile dolaşan şiirinde, Zengî’nin bu başarısıyla sadece düşmana bir darbe vurmadığını, İslam’ın ve Müslümanların yok olmak tehlikesinden kurtulduğunu da ifade ederek şu övgüde bulunmuştur;

وَدَامَ لِنَقْضِكَ إِبْرَامَهُهَا	فَدَتَكَ الْمُلُوكَ وَأَيَّامَهُهَا
وَزَالَ لِبَطْشِكَ إِقْدَامَهُهَا	وَزَالَ لِعَيْنِكَ أَقْدَامَهُهَا
هَوَاهَا لَمَّا صَحَّ إِسْلَامُهَا	وَلَوْلَمْ تُسَلِّمْ إِلَيْكَ الْفُلُوبُ
أَيَّامِي الْبَرَايَا وَأَيَّامَهُهَا	أَيَّامًا مُخْبِي الْعَدْلَ لَمَّا نَعَاهُ
أَذَالَ الْمَحَارِبَ بِأَصْنَافِهَا	وَمُسْتَنْقِذِ الدِّينِ مِنْ أُمَّةٍ

Günleriyle krallar sana feda olsun! Onları perişan eden senin günlerin daim olsun!

Bakışların (Frenklerin) ayaklarını yerden kesti. Cesaretinse cesurluklarını sona erdirdi.

Artık sana teslim olmayan kalplerin Müslümanlığı geçersizdir.

Ey dulların ve yetimlerin adaletin ölüm haberini verdiğiadaleti koruyan

Putlarıyla mihrapları aşağılayan bir milletten dini kurtaran! (Ebû Şâme, 1998; I/I, 89)

Şam’ın bir diğer önde gelen şairi İbn Kayserânî, çağdaşı İbn Münîr gibi bir tebrik ve övgü şiiri kaleme almıştır. Şiirinde, bu savaşta Frenklerin başına gelen felaket ve zorlukları sıralayıp, sultanın savaşçı askerlerini de övmeyi ihmal etmemiş, Zengî’nin başarılı ve akıllı bir lider olduğunu, zafer ve hizmetleriyle

Şam'a Hz. Ömer devrinde ki mutlu ve huzurlu günlerini yeniden getirdiğini ifade eder.

وَطَلَمَا اسْتَفْحَلَ الْخَطْبُ الْبَهِيمُ بِهِمْ
لَا فَارَقَتْ ظِلُّ مَحْيِ الْعَذْلِ لِامْعَةِ
حَتَّى تَعُودَ تُغَوِّرُ الشَّامَ ضَاكِحَةً
حَتَّى أَتَى مَلِكُ أَرَاؤُهُ غُرْرُ
كَالصُّبْحِ تَطْوَى مِنَ الْأَعْدَاءِ مَا نَشَرُوا
كَأَمَّا حَلَّ فِي أَكْنَافِهِمْ غَمْرُ

*İşler çıkmaza girdiğinde, halkın için parlak fikirli bir hükümdarsın
Adaletin koruyucu gölgesi olmaktan hiç ayrılmadın,
Aydınlık sabah gibi dört bir yana yayılan düşmanı kuşattın.
Zaferlerinle insanları sevinçle gülmeye başlattın
Sanki Ömer yerleşmiş topraklarına Şam'ın. (el-Hırfi, 1979; 113)*

İbn Kayserânî'ye ait şu şiirde de artık Türklerin İslam âleminin hamiliğine soyunması ile Arap halklarının cesaret ve moral kazandığını göstermektedir. Öyle ki, artık düşmanı olan Frenkleri bu güvenle tehdit etmeye kalkışmakta ve Türklerin keskin kılıçlarına karşı düşmanlara gözdağı vermektedir:

حَذَارَ مَيِّمًا وَأَتَى يَنْفَعُ الْحَذْرُ
وَأَبْنُ يَنْجُو مُلُوكَ الشَّرْكَ مِنْ مَلِكِ
إِنْ قَاتَلُوا قَاتَلُوا أَوْ حَارَبُوا حَرَبُوا
وَالسَّيْفُ مُقْتَرَعٌ أَبْكَارَ أَنْفُسِهِمْ
وَهَيَّ الصَّوَارِمُ لَا تُبْقَى وَلَا تَذَرُ
مِنْ خَيْلِهِ النَّصْرُ لَا بَلَّ جُنْدُهُ الْقَدْرُ
أَوْ طَارَدُوا طُردُوا أَوْ حَاصَرُوا حُصِرُوا
وَمَنْ هُنَالِكَ قِيلَ الصَّارِمُ الدَّكْرُ

*Sakin bizden ama neye yarar sakınman?
Öyle kılıçlar vardır ki, ne emân dinler ne aman
Şirkin kralı, nasıl kurtulur atlarıyla zafer kazanan,
Ordusunun kaderi belirlediği bir kraldan
O Frenkler ki, öldürülür savaştıklarında
Defedilir kovalandıklarında, mahsur bırakılır kuşatıldıklarında
Alır götürür bekaletlerini kılıçlar da,
Erkek adı verilir kılıca işte sırf bundan. (Ebû Şâme, 1998; I/I, 88-89)*

Haçlı Seferleri'ne karşı en büyük mücadeleleri veren Türk sultanlarından biri de İmadeddîn Zengî'nin oğlu Nureddin Mahmud Zengî'dir. 1118 yılında Haleb'te doğmuştur. Adaleti ile ün salan Nureddin bu yönüyle "el-Meliku'l-adil" lakabıyla anılmıştır. Üstün başarı ve çalışmalarıyla halkının ve Arap şairlerinin gönlünde taht kurmuştur. Şairler, Haçlılara karşı verdiği mücadeleleri ve İslam birliğini sağlamada ki gayretlerini adeta birbirleriyle yarışırmasına şiirlerinde ölümsüzleştirmeye çalışmışlardır. "Arap ve İslam Âleminin Birleştiricisi" unvanıyla da anılan Nüreddîn'in devletini de Arap tarihçileri ve edebiyatçıları "ed-Devletu'n-Nûriyye" olarak adlandırırılar. (Ebû Şâme, 1998; I/I, 9)

Zamanının önde gelen şairlerinden ve nesir ustalarından biri olan ve Nureddin'in divanında da görev alan ve vezirliğe kadar yükselen el-İsfehânî, 1167 yılında yazdığı bir övgü şiirinde Nureddin'in devletini ve yönetimini bu şekilde adlandırır.

وَحَصْبُهَا ، وَجَوْذُهَا ، وَجَوْذُهَا

يَا دَوْلَةَ نُورِيَّةَ أَمَّنُ الْوَرَى

Ey insanları bereketi, hayrı ve cömertliği demek olan Nureddin'in Devleti! (el-İsfehânî, 1983; 146)

Adil bir idareci olan ve fethettiği her yerde de ilk önce adaleti tesis etmeye çalışan Nureddin'in bu yönü hakkında İbnu'l-Esîr şunları söylemektedir:

“Ben daha önceki hükümdarların da ahlak ve yaşayışlarını inceledim. Dört halife ve Ömer b. Abdülaziz bir yana, ondan daha güzel ahlaklı birini veya adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birini görmedim.” (İbn Esîr, 1995; X, 55)

Yönetimi altındaki topraklarda adaleti büyük bir titizlikle uygulamaya çalışan Nureddin Mahmud Zengî, adaletin uygulanması için ilk defa “Dâru'l-'Adl” (Adliye Sarayı) adında kurumlar kurmuştur. (Ebû Şâme, 1998; I/I, 17)

İbn Münîr, bir şiirinde “el-Meliku'l-Adil” ifadesiyle onun adaletini şu beyitleriyle dile getirmiştir;

مِن بَيْنِ أَطْبَاقِ الْبَلَى وَقَدْ هَمِدَ	يَا مُخَيَّ الْعَدْلِ وَيَا مُنْشِرَهُ
عَلَيْهِ إِخْلَادَ اللَّيَالِي فَخَلَّدَا	مَحُوتَ مَا أَثْبَتَهُ الْجُورَ مَضَى
مَعْنَى وَفَى الْوَصْفِ مَعَادِ مُسْتَرِدِّ	الْمَلِكِ الْعَادِلِ لَفْظِ طَابِقِ الْ
فَلَا الْوَرْدِ مَثْمُودِ وَلَا الْبَابِ مَوْصِدِ	وَبَدَلِ وَعَدَلِ أَعْرَقَا وَتَأَلَّقَا

Ey adaleti bozulup kötüleştigi her yerde ihyâ edip yayan sultan!

Asırlardan beri süregelen zulmü ve haksızlığı kaldırdın ortadan!

“el-Meliku'l-Adil” ifadesidir seni açıklamaya en yaraşan!

Varlığın sayesinde, adalet ve gayrettir her yeri kaplayan!

Ne bir gül oldu koparılan, ne de bir kapı sıkı sıkıya kapatılan! (Abdulcâbir, 1982; 139)

Çağının ünlü nesir ustası ve şair el-İsfehânî, Nureddîn'in davranışlarıyla örnek bir sultan olduğunu, büyük zaferlerinin yanı sıra halkına adil olmasını, ülkesini mamur bir hâle getirmeye çalışmasını secili ifadelerle yazdığı şu sözleriyle dile getirmiştir;

“el-Meliku'l-Adil Nureddîn Mahmud Zengî, hükümdarların en namuslusu, en dindarı, en iyi geçmişi olanı, en temizi, yaptıkları en faydalı olanı, emeline en çok ulaşanı, en üstün fikirlisi, eserleri en çok ortada olanıdır. Şam ülkesine İslam'ın parlaklığını yeniden getiren, kalelerini düşmandan geri alan ve değerli topraklarını kurtaran odur. Ondan önceki hükümdarlar devrinde Frenkler, Şam ülkesinde sürüler halinde dolaşıyorlardı. O, bu sürülerin ardını kesti, izlerini sildi. Hatta, hükümdarlarını esir aldı. Düzenlerini bozdu. Hudutları onlara karşı korudu. İzi silinmiş ilimleri yeniden diriltti. Ehl-i sünnet mezhepleri için medreseler inşa ettirdi. Sûfiler için hânkâhlar yaptırdı. Bunları her ülkede çoğalttı. Çok sayıda vakıflar yaptırdı. Şehirlerin surlarını ve hendeklerini

yeniletti. Yollarda hanlar ve kervansaraylar inşasını emretti. Yetiştirdiği kişilerle ve askerleriyle Mısır'ın fethine yardım eden odur.”

“Necmeddîn Eyyûb'un oğlu Selahaddîn Yûsuf, onun en yakın adamlarından, en büyük emirlerindendi. Meydanda atına binerken, eyvanında otururken onun yanından ayrılmazdı. Babası Eyyûb, Nureddîn'in meclislerinde otururken kendisi Nureddîn'in yanında ayakta dururdu. Dindarlık, namusluluk, incelik, akıllılık, hükümdarlık adabı ve sultanlık hukuku konularında sahip olduğu bütün iyi vasıflarında onun yolunu takip etti. İyiliklerinin esaslarını ondan öğrendi. Kendi sultanlığı günlerinde bütün bu sayılan hususlarda en yüksek dereceye ulaştı.” (Ebû Şâme, 1998; I/I, 26)

İbn Kayserânî bir şiirinde, Nureddin Mahmud Zengî'nin takdir kazanan davranışlarını dile getirirken sanki, halkın minnet duygularına tercüman olmaya çalışmaktadır;

فهو طول الحياة فى هيجاء
س سـلوك المحجبة البيضاء
سـرت فى الناس سيرة الخفاء
د وحيننا تعد فى الأولياء
قوام بالأمهات والآباء

نو الجهادين من عدو ونفس
أيها الملك الذى ألزم النـا
قد فضحت الملوك بالعدل لما
أنت حيننا تقاس بالأسد الور
ولعمري لو استطاع فذاك ال

*Bütün hayatı hem nefsiyle hem de düşmanla savaşta geçen iki cihat sahibi,
Ey insanların aydınlık yolu takip etmeleri gerektiğini söyleyen kral!*

Sen insanlar arasında halifelerin yaşamıyla örnek olup,

Adaletinle de gölgede bıraktın kralları!

Kıyaslanırsın bazen güçlü arslanlarla bazen de evliyalarla,

Ömrüme yemin olsun ki, anneleri ve babalarıyla

Hazırdır bütün bir millet yoluna feda olmaya. (Ebû Şâme, 1998; I/I, 45-46)

İbn Kayserânî bir başka dizelerinde Nureddin gibi bir sultana sahip olmanın övücünü dile getirmekte ve Türk sultanını üstün meziyetleri dolayısıyla peygamberlerle kıyaslama yoluna gitmiştir;

المحمود والسـلطان محمود
إن رواق العـدل مـمـدود
وطـالع الدولـة مسـعود
إلا شـلوك الكفـر مـقـدود
إلا ونـور الـدين مـوجـود
فـهـو سـو سـلـمان وداود
عـند مـلوك الشـرك مـشـهود
عـادوا وقد عاد لها هود

وَكَيْفَ لَا نَتَنَّى عَلَى عَيْشِنَا
فَلْيَشْكُرِ النَّاسُ ظِلَالَ الْمَنَى
وَنِيَرَاتِ الْمَلِكِ وَهَجَاتِهِ
وَصَارِمِ الْإِسْلَامِ لَا يَنْتَنَى
مَنَاقِبَ لَمْ تُنَكِّمْ مَوْجُودَةً
نَّالِ الْمُعَالَى حَاكِمًا مَالِكًا
وَكَمِ لَهُ مِنْ وَقَعَةٍ يَوْمَهَا
وَأَنَّمَا الْإِفْرَاجُ مِنْ بَغِيهَا

Sultan (Nureddin) Mahmud iken övünülecek yaşamımızı nasıl övmeyelim

Arzuların gölgesindeki insanlar adaletin direğinin uzamasına şükretsinler!

Mutlu bir devletin doğuşu ve ışığının yükselmesinden dolayı.

Övülmede İslam'ın kılıcının keskinliği yanında

Küfrün bedeninin parçalanması da.

Bir menkibe ki yeryüzünde benzeri yok Nureddin'den başka.

En yükseklere hakim oldu. O Süleyman ve Davut'tur kanımca

Şirkin krallarının da tanıklık ettiği bir çok zafere attı imza.

Frenkler azgınlıkları terk ettiler. Sanki Hud (Peygamber) yerleşti oraya.

(Ebû Şâme, 1998; I/I, 145)

İbn Münîr, Haçlı Seferlerine karşı verdiği büyük mücadeleler ve üstün kahramanlıklar sonucu İslam'a yaptığı katkıyı şu dizeleriyle ifade etmiştir;

أَنْشَرْتَ يَا مُحَمَّدٌ مِثْلَ أَحْمَدَ   مِنْ بَعْدِ مَا شَمَلَ الْبِلَى أَبْشَارَهَا

Ey Mahmud! Sen Ahmed'in milletini (Muhammed'in Ümmetini) yok olmaya yüz tuttuktan sonra yeniden dirilttin. (Ebû Şâme, 1998; I/I, 160)

Selahaddîn Yusuf Eyyübî, 532/1137-1138 yılında babası Eyyüb b. Şâzî'nin valilik yaptığı bugünkü Irak sınırları içerisinde yer alan Tekrit kalesinde dünyaya gelmiştir. İmadeddin ve Nureddin Zengî'nin hizmetinde iken nüfuz kazanan Eyyübîler Devleti Türk Memlûkları yardımı ile Türk zeâmet usûlüne göre kurulmuştur. (Rásonyî 1971; 166.)

Selahaddin Eyyübî, amcası Eseduddin Şirkûh ile birlikte Nureddin Mahmud Zengî'nin emriyle Mısır'ı ele geçirmek için hareket ettiğinde Mısırlı şair Arkale (ö. 1172), Mısır'ı alması için onu teşvik eden bir şiir kaleme almıştır. Şair, Selahaddin Yusuf'un isim benzerliği ile peygamber Yusuf arasında benzerlik kurarak hem edebî sanatı icra etmiş hem de temennisini dile getirmiştir;

أَقُولُ وَالْأَثْرَاكَ قَدْ أَرْمَعْتُ   مِصْرَ إِلَى حَرْبِ الْأَعْرَابِ
رَبُّ، كَمَا مَلَكَتْهَا يُوسُفُ الصَّ   دَيْقَ مَنْ أَوْلَادِ يَعْقُوبَ
يَمْلِكُهَا فِي عَصْرِنَا يُوسُفُ الصَّا   دِقَ مَنْ أَوْلَادِ أَيُّوبَ
مَنْ لَمْ يَزَلْ ضَرَّابَ هَامِ الْعِدَا   حَقًّا وَضَرَّابَ الْعَرَّاقِيبِ

Diyorum ki, Türkler, bedevilerle savaşmak için Mısır'a geldiler.

Ey Rabbim! önceleri bu diyarı Yakup oğullarından doğru sözlü Yusuf'a verdiğin gibi,

Şimdi de çağımızda burasını Eyyüb oğullarından Yusuf'a ver.

O sürekli düşmanlara karşı zafer kazanmakta ve ayaklarını yerden kesmekte.

(Ebû Şâme, 1998; I/II, 364)

Selahaddin Eyyübî'nin 1183 yılında Haleb'i fethi dolayısıyla şehre gelen Mısır'ın ünlü şairi İbn Senâ el-Mülk (ö. 1212) tebriklerini ifade eden kasidesini sunmuştur. İbn Senâ' el-Mülk, kasidesinin girişinde Türk Devleti ve Selâhaddîn sayesinde Haçlıların yok edildiğini böylece Arap ulusunun da yüceltildiğini ifade etmiştir;

وَبَيِّنْ أَيْوَبَ دَلَّتْ شَيْعَةُ الصُّلْبِ
مِنْ أَرْضِ مِصْرَ وَعَادَتْ مِصْرُ مِنْ حَلَبِ
بِالصَّفْحِ وَالصُّلْحِ أَوْ بِالْحَرْبِ وَالْحَرْبِ
إِلَى الْعِزَائِمِ ، مَذْلُولٌ عَلَى الْغَلْبِ
وَالْأَرْضُ بِالْخَلْقِ ، وَالْأَفْلَاكُ بِالشُّهُبِ

بِدَوْلَةِ التُّرْكِ عَزَّتْ مَلَأَهُ الْعَرَبِ
وَفِي زَمَانِ إِبْنِ أَيْوَبِ غَدَّتْ حَلَبُ
وَلَا يَبْنِ أَيْوَبَ دَانَتْ كُلُّ مَمْلَكَةٍ
مُطَقَّرُ النَّصْرِ ، مَنَعَوْتُ بِهِمَّتَهُ
وَالدَّهْرُ بِالْقَدْرِ الْمُحْتَمُومِ يَخْدُمُهُ

Türk devleti sayesinde Arap milleti yüceldi. Eyyub oğlu sayesinde Haçlılar perişan oldu.

İbn Eyyûb zamanında Halep Mısır'ın bir parçası Mısır'da Halep'in bir parçası oldu.

Bütün krallar savaşla, barışla ya da yağmayla İbn Eyyûb'e boyun eğdi.

Tam anlamıyla muzafferdir. Zor işlerde ki, kararlılığı ile tanınır.

Felek kesin olarak kaderle, yeryüzü bütün yaratıklarla, gökyüzü de parlak yıldızlarıyla ona hizmet ediyorlar. (İbn Senâ' el-Mülk, 1969; II, 1-4)

Hem Haçlı Seferlerine hem de Moğol saldırılarına karşı büyük başarılar göstererek Türk-İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Sultan Baybars, Mısır'da kurulan Türk Memlûk Sultanlığının en önde gelen ismidir.

Haçlılara ve Moğollara verdiği mücadeleler sonucu büyük takdir kazanan Baybars'ı bir Arap tarihçisi şu cümlelerle tanımlar:

“Baybars, İncil mırıldılarını Kur'an tilavetlerine, çanların çınlamalarını müezzinlerin terennümlerine, kiliseleri mescitlere çeviren dinin desteği ve zamanının da İskenderidir.” (Bâşâ, 1989; I, 28)

1259-1277 tarihleri arasında hüküm süren Baybars, Arap hikâye ve destanlarına adını yazdıracak kadar kahramanlıklar göstermiştir. Onu bu şöhrete ulaştıran, Haçlı Seferleri esnasında Frenklere karşı göstermiş olduğu üstün başarısı ve Moğol saldırılarına engel teşkil eden kahramanlıklarıdır.

Bir Arap şairi onu şu dizelerle övmüştür;

وَيَا أَخَذَ الثَّأْرَ بَعْدَ الْمَخَافَةِ
قَطَعْتَ الْفِرَاتَ وَصَلْتَ الْخِلَافَةَ

يَا أَسَدَ التُّرْكِ رُكِّنَتْ لَهُمْ
كَسَرْتَ الطَّغَاةَ جَبَرْتَ الْعَفَاةَ

Ey Türk arslanı ve onların direği! Ey korku ve endişeden sonra intikam alıcı!

Azgınları bozguna uğrattın, (bizi) selamete çıkardın. Fırat'ı geçtin, hilafete ulaştın. (Koçak, 1991; 1101)

Arap tarihçisi İbn İyâs, (1148-1228), Baybars'ın çok fetih yaptığı için, kendisine Ebu'l-Futûhât” (Fetihlerin Babası) lakabının verildiğini kaydeder. Baybars'ın cömert bir insan olduğunu, fethettiği ülkelerden kazanmış bulunduğu ganimetleri emrindekilere dağıttığını, heybetli ve güzel yüzlü, uzun boylu, beyaz sakallı bir sultan olduğunu, bilginleri ve iyilik yapmayı sevdiğini yazmakta ve Mısır'daki Türk hükümdarlarının en seçkinlerinden biri olarak

Baybars'ı göstermektedir. İbn İyâs bu hususta “şöyle söylüyorum” diyerek, kendisi de Baybars'ı şu şiiriyle övmüştür;

يحيى العـرب والأعـاجم وانسـب لأفـعاله العظـائم لقمـع أهـل الفسـاد صـارم وأبـطـل الجـور والمظـالم أغنى عن السـمر والصـوارم مادام هذا الوجود قائم	تاريخه فى الملوك أضحى فاكتبه بالتبر لا بحبر اختاره الله من أمام قد أظهر العدل فى الرعايا له بقلب الملوك رعب فالله يرحمه كل حين
--	---

Onun hükümdarlar içindeki tarihi, Arapları ve Arap olmayanları hayrete düşürdü.

Bunu mürekkeple değil, altınla yazıyorum ve olağanüstü işlerini gösteriyorum.

Yiğit bir lider olarak Allah onu seçti. Bozguncu kişileri kahretsin diye.

Halk içerisinde adaleti izhar etti. Eziyet ve zulmü ortadan kaldırdı.

Hükümdarların kalplerinde onun korkusu vardır. Artık mızraklara ve keskin kılıçlara ihtiyaç yoktur.

Bu varlık durdukça, Allah ona her zaman rahmet eylesin! (İbn İyâs, Hicri 1311; 118.)

Sultan Baybars'ın 1260 yılında Ayn-ı Câlût savaşında Moğolları püskürtmesi İslam dünyası için bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Arap tarihçisi Nikola Ziyâde bu zafer sayesinde Arap dilinin ve medeniyetinin yok olmanın eşiğinden döndüğünü belirtmiştir. (Ziyâde 2003; 153-158)

Muhammed b. Danyâl el-Mevsilî, 1291 yılında Memluk Sultanı Eşref el-Halil'in Şam sahillerinde ki son Haçlıları da Akkâ'da denize dökerek Müslüman Doğu'dan tamamen temizlemesi sebebiyle, Türk Sultanını ve Türk ordusuna hayranlık ve takdirlerini belirterek şu sözlerle övmüştür;

مأراى الناس مئىل ملكك ملگا و جیوشنا لو صادمت جبل الشرك وتظمت الرؤوس بالطعن حتى	مألا الخافقين للحرب تركا لدكاه بالسأ نأبك ذكأ ظن قوم تلك الدوابل سيلكا
--	--

İnsanlar senin hükümranlığın gibi bir hükümranlık tanımadı. Doğu ve Batı savaşmak için gelen Türklerle doldu.

Türkler'den oluşan öylesine bir ordu ki, şirkin dağına çarptığında atların trnaklarıyla dümdüz etmede. (el-Hırfî, 1979; 75)

Osmanlı İmparatorluğu güçlü bir teşkilatlanmanın ardından Memlûkler'den halifelîği alarak Mısırdan İstanbul'a taşımışlardır. Bu olayın ardından pek çok

Arap şiirinde, geçmişteki Türk devletlerine ve sultanlarına yazılan övgü ifadeleri Osmanlılara yönlendirilmiştir.

Suriyeli Yusuf b. Ebi'l-Feth tarafından söylenen bir methiye de Osmanlı Sultanı II. Osman (1618-1622) geçmiş dönemlerin aynı sağlam imajı ile övülmektedir:

وَكَيْفَ أَخْفَى الدَّهْرَ وَقَدْ غَدَا نَصِيرِي مَوْلَايَا الِهِمَمِ السَّمِيدَا
مَلِكٌ لَهُ كُلُّ الْمَلِكِ نَوَابِعُ قَدَحٌ ذَكَرَهُمْ اسْكَنْدَرَا ثُمَّ تُبْعَا

Benim yardımcım yüce efendim olduktan sonra nasıl olur da felekten korkarım?

Bütün kralların kendisine tabi olduğu bir kraldır!

O varken artık İskender'den ve Tubba'dan söz etmeyi bırak. (el-Muhibbi, Hicri 1284, 106)

Kanunî Sultan Süleyman, Sultan Abdülazîz ve Abdülhamit'e yazılan övgü şiirlerinde Türk Sultanlarının güven, adalet, hakkaniyet yönleri ön plana çıkarılarak şiirler nazmedilmiş ve bin yıllık imaj asla değişmemiştir.

Kendisine Emîru'ş-Şuara (Şairler Prensi) unvanı verilen Mısırlı şair Ahmet Şevkî, (ö. 1932) Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşımızdaki üstün başarısı dolayısıyla geçmiş şairleri haksız çıkarmayan Türk imajının yeni temsilcisini bulmanın mutluluğu içerisinde. Hindistan'dan Mısır'a kadar bütün Müslümanların, kazandığı büyük zaferlerden ötürü mutluluk içerisinde olduğunu ifade ettiği övgü şiirinde, ulu önderi bin yıl öncesi aynı güven ve imajla şöyle övmüştür:

*Allahu Ekber, bu fetihde ne büyük hikmetler var!
Ey Türklerin Halid'i! Hatıralarda canlandırdın Araplar'ın Halid'ini!
Zaferle biten bir savaş sonrası onurlu bir barış
Kılıç kınında ve hak sahiplerin de.
Savaşta isabetli olan ne güzel bir arzu!
Fikirde, kaybetmeyen ne iyi bir ideal!
Hak yolda, hepsi şerefti adımlarının.
En üstün sendin akan kanı durdurmada,
Savaşın haksız ve edepsizce yapıldığı bir zamanda,
Selahaddinler'in savaşını örnek aldın. (Ürün, 2002; 154)*

Orta-Doğu coğrafyasında bin yılı aşkın bir süre de varlığını sürdüren Türkler, bu coğrafyanın kadim milletlerinden olan Araplar tarafından yakın ilişkiler kurulmadan önce savaşçı ve yenilmez bir millet olarak tanımlanmıştır. Yakın ilişkiler kurulduktan ve Türklerin İslamî ilerleyişi ve Müslüman halkları koruma görevini üstlenmesinin ardından savaşçı vasıflarına, adil, güvenilir, devlet kurabilme yeteneğine sahip, çatıları altındaki halklara merhametli, İslam'ın

savunucusu ve koruyucusu olarak tanımlanmışlardır. Türklerin Haçlı Seferleri ve Moğol işgalleri gibi büyük çaplı saldırı hareketlerini püskürterek ortaya koydukları savaş başarı ve stratejileri Araplar nezdindeki ilk imajı haksız çıkarmamakla birlikte, Arapların gözünde ikinci bir imajın da oluşmasına neden olmuştur. Bu kalıcı olan imaj ve onu destekleyen edebî arka plan Türk Tarihini farklı bir pencereden de öğrenebilme imkânı sunmaktadır.

Arap edebiyat metinlerinin bize sunduğu anlatımlar, Türklerin Orta Doğu coğrafyasındaki tarihî serüvenlerinin kahramanlık, adalet ve hakkaniyet üzerine kurulduğudur. Türk Devletleri, bölgede her dönem huzur ve barış içerisinde bir yaşamı desteklemişlerdir. Bu huzurlu yapı içerisinde tüm din ve inanç mensuplarına da eşit ve adil muamele etmeye gayret göstermişler. Yönetimleri altındaki şehirleri mamur hâle getirmişler, kendileri ile birlikte yönetimlerindeki halkların da yaşam kalitesini yükseltmişlerdir. Günümüzde bazı bilgi eksikliği içerisinde olan insanlar tarafından Türklere ve Türk Devletlerine yöneltilen bazı sorumsuz sözlere, bu edebî metinler, Türklerin ve Devletlerinin bin yıllık gözlemcisi olmuş Araplar tarafından algısını ve tarihi gerçekliği ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Abdülcâbir, Mahmud, (1982), **Şi'ru İbn Münîr et-Trâblusî**, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1982, 139.

Alptekin, Çoşkun, (1985), **Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 131.

Bâşâ, Ömer Musa, (1989), **El-Edeb fî'l-Asri'l-Memlûkî**, Dimaşk, 28, (Cilt: I)

Brockelmann, C., (1992), **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, (Çev: Neşet Çağatay), TTK. Yayınları, Ankara, 183.

Câhiz, (1988), **Hilâfet Ordusunun Menkabeleri ve Türkler'in Fazîletleri**, (Çeviren: Ramazan Şeşen), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 675.

Ebû Şâme, (1998), **Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye**, (Tahk: Muhammed Hilmî, Muhammed Ahmed), Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire, 45-46, 145, 160, 364, (Cilt: I/I-II)

El-Azimî, (1988), **Azîmi Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler**, (Yayımlayan: Ali Sevim), TTK, Ankara, 34.

El-Hırfî, (1979), Muhammed, **Şi'ru'l-Cihâd fî'l-Hurûbi's-Salîbiyye fî Bilâdi's-Şâm**, Darü'l-İ'tisâm, Kahire, 75.

El-İsfehânî, (1983), **Dîvân**, (Thkik: Nâzım Reşîd), Musul, 146.

El-Muhibbi, Muhammed, (Hicri 1284), **Hulâsatu'l-Eser fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdî 'Aşar**, Mısır, 106 (Cilt: III).

Fazlıoğlu, Őukran, (2066), **Arap Romanında Türkler**, Küre Yayınları, İstanbul, 70.

İbn EsİR, (1995), **el-Kâmil fi't-Târîh**, (TahkİK: Abdullah el-Kâdİ), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 238, (Cilt: X)

İbn İyâs, (Hicri 1311), **Bedâ'i'u'z-Zuhûr fİ Vakâ'i'i'd-Duhûr**, Matba'atu'l-Emİriyye, Kahire, 118.

İbn Sena' El-Mülk, (1969), **Dİvân**, (Tahk: Muhammed İbrahim Nasr, Murâca'a D. Huseyn Muhammed Nassâr), Dârul Kâtibi'l-Arabİ li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr, Kahire, 1-4, (Cilt: II).

Kitapçı, Zekeriya, (1987), **Ortadođuda Türk Askeri Varlığının Zuhuru**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, VIII.

Koçak, İnci, (1991), "Arap Kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars", **X. Türk Tarih Kongresi**, (Ayrıbasım) TTK, Ankara, 1101.

Rásonyİ, László, (1971), **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 166.

Sellâm, Muhammed Zađll, (1959), **el-Edeb fİ 'Asri Selâhaddîn el-Eyybİ**, Müessesetü's-Sekâfeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye.

rn, Ahmet Kazım, (2002), **Ahmet Őevki**, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, 154.

Ziyade, Nikola, (2003), "Ayn-ı Câlût'da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı", (Çev.: İbrahim Ethem Polat), **Nüsha Őarkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 11, Ankara, 153-158.

